

कामात / कर्तव्यात गैरव्यवहार करणा-या
अंगणवाडी सेविका (कार्यकर्ती),
मदतनीस व मिनी अंगणवाडी कार्यकर्ती
यांना मानधनी सेवेतून कमी करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन

महिला व बाल विकास विभाग

शासन निर्णय क्र. एबावि-२००६/प्र.क्र.३००/का-६,

नवीन प्रशासन भवन, ३ रा मजला,

मंत्रालय, मुंबई- ४००० ३२.

दिनांक : १२ एप्रिल, २००७.

वाचा : १. राजमाता जिजाऊ माता-बाल आरोग्य व पोषण मिशन, औरंगाबाद, परिपत्रक क्र.मिशन/नियोजन-
४/२००५/३४३, दिनांक १९.१०.२००५.

२. शासन परिपत्रक , महिला व बालविकास विभाग क्र.एबावि-२००६/प्र.क्र.२६९/का-६, दि.४.८.२००६.

३. आयुक्त, एकात्मिक बालविकास सेवा योजना यांचे परिपत्रक क्र.बाविसे/का-४/२००६, दि. ७.९.२००६.

प्रस्तावना : राज्यातील बालकांचे कुपोषणाचे प्रमाण कमी करण्यासाठी मा. उच्च न्यायालयात विविध जनहितार्थ याचिका दाखल होत आहेत. एकात्मिक बालविकास सेवा योजनेच्या असमाधानकारक अंमलबजावणीबाबत मा. उच्च न्यायालयाने शासनावर टिका केल्या आहेत. तसेच कुपोषणाचे प्रमाण कमी दाखविण्याबद्दलही शासनावर आरोप केले आहेत. स्वयंसेवी संस्थांची आकडेवारी व शासनाची आकडेवारी यामध्ये बहुतांश वेळेला तफावत आढळून येते. राजमाता जिजाऊ माता- बाल आरोग्य व पोषण मिशन यांनी केलेल्या वस्तुस्थितीदर्शक पाहणीमध्येही (Fact Finding) ब-याच अंगणवाडी केंद्रात बालकांचे चूकीचे किंवा मोघम वजन लिहिणे, खालच्या श्रेणीतील बालके वरच्या श्रेणीत दाखविणे अशा उणिवा निदर्शनास आल्या आहेत. वेळोवेळी प्रशिक्षण कार्यशाळा घेऊन व कुपोषणाचे खरे आकडे दाखविण्याबद्दल सूचना देऊनसुद्धा काही ठिकाणी अद्याप कुपोषणाचे प्रमाण कमी दर्शविण्याचा कल दिसून येतो. सत्य आकडेवारी शासनासमोर येत नसल्यामुळे कुपोषण कमी करण्याबद्दल व्यवस्थितपणे नियोजन करता येत नाही. त्याचप्रमाणे एकात्मिक बालविकास सेवा योजनेच्या अंमलबजावणीमध्ये इतर प्रकारचे गैरव्यवहार घडत असल्याबद्दलही शासनाला माहिती प्राप्त होत आहे. अंगणवाडी सेविका, मदतनीस व मिनी अंगणवाडी कार्यकर्ती यांच्या बाबतीत, योजनेच्या निकषाप्रमाणे मुलांना पूर्ण आहार न पोहोचविणे, मुलांची बोगस वाढीव उपस्थिती दाखविणे, ० ते ३ वयोगटातील मुलांना आहार घरपोच न पुरविणे, अंगणवाड्या न चालविणे, आहारावर वास्तविकतेपक्षा जास्त खर्च दाखविणे, चूकीच्या नोंदी घेऊन खोटे अहवाल पाठविणे, पूर्व प्राथमिक शिक्षण न देणे, विनापरवानगी सतत गैरहजर राहणे, अंगणवाडी केंद्रातील साहित्य / पोषण आहार याचा अपहार करणे व अंगणवाडी केंद्राच्या स्वच्छतेकडे दुर्लक्ष करणे इ. या कारणामुळेही योजनेची गुणवत्ता खालावते व कुपोषणाची समस्या कायम रहाते.

आता पर्यंत गैरव्यवहाराच्या प्रकरणात अंगणवाडी सेविका, मदतनीस व मिनी अंगणवाडी कार्यकर्ती यांच्या विरुद्ध कशाप्रकारे कार्यवाही करावी याबाबत शासनाचे स्पष्ट आदेश नव्हते. याबाबत आता खालील प्रमाणे कार्यपद्धती ठरविण्यात येत आहेत.

२. शासन निर्णय : मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी तात्काळ एकात्मिक बालविकास सेवा योजनामध्ये होणारे गैरव्यवहार टाळण्यासाठी व कुपोषणाची आकडेवारीची सत्यता पडताळून पाहण्यासाठी जिल्हा पातळीवर स्वयंमूल्यमापन पथक स्थापन करावे . या पथकामध्ये एकात्मिक बालविकास सेवा योजना आणि आरोग्य विभागाचे अधिकारी/ कर्मचारी यांना नेमून, या पथकाद्वारे योजनेची अंमलबजावणी व गैरव्यवहारांबाबत स्वयंमूल्यमापन करावे. ज्या अंगणवाडी केंद्रात वर उल्लेख केल्याप्रमाणे गैरव्यवहार किंवा चुकीच्या नोंदी लक्षात येतील त्या विरुद्ध खालील प्रमाणे कार्यवाही करावी.

३. अंगणवाडी स्तर :-

१. संबंधित अंगणवाडी कार्यकर्ती, मदतनीस व मिनी अंगणवाडी कार्यकर्ती यांना कारणे दाखवा नोटीस देवून त्यांचा रितसर खुलासा घ्यावा. अंगणवाडी कार्यकर्ती, मदतनीस व मिनी अंगणवाडी कार्यकर्ती यांनी हेतुपुरस्सर गैरव्यवहार केला आहे अशी खात्री पटल्यास त्या अंगणवाडी कार्यकर्ती, मदतनीस व मिनी अंगणवाडी कार्यकर्ती यांची एकंदरीत पार्श्वभूमी लक्षात घेवून त्यांना कामात सुधारणा करण्यासाठी एक संधी देण्यात यावी.
२. संधी देवूनही अंगणवाडी कार्यकर्ती, मदतनीस व मिनी अंगणवाडी कार्यकर्ती यांच्या कामात सुधारणा झाली नाही, किंवा तिचा खुलासा संयुक्तिक / समर्थनीय नसल्याची खात्री पटल्यास नागरी प्रकल्पाच्या बाबतीत बाल विकास प्रकल्प अधिकारी यांनी संबंधित मानधनी कर्मचा-यास सेवेतून तात्काळ कार्यमुक्त करावे. तसेच ग्रामीण व आदिवासी प्रकल्पाच्या बाबतीत बालविकास प्रकल्प अधिकारी यांनी उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी (बा.क.) यांची मान्यता घेऊन संबंधितास मानधनी कर्मचा-यास सेवेतून तात्काळ कार्यमुक्त करावे.
३. कार्यमुक्त केलेल्या अंगणवाडी कार्यकर्ती किंवा मदतनीस किंवा मिनी अंगणवाडी कार्यकर्तीचा कार्यभार स्थानिक उपलब्ध असलेल्या दुस-या अंगणवाडी कार्यकर्तीकडे, मदतनीस किंवा मिनी अंगणवाडी कार्यकर्तीकडे तात्पुरत्या स्वरूपात हस्तांतरीत करावे. आणि अशा रिक्त झालेल्या किंवा रिक्त होणा-या जागेवर दुस-या उमेदवाराची नव्याने नेमणूकीची कार्यवाही प्रचलित शासन निर्णयानुसार व विहित कार्यपद्धतीनुसार मुख्य कार्यकारी अधिकारी / जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी यांनी करावी.
४. वरील कार्यपद्धतीचा अवलंब करून अंगणवाडी सेविका, मदतनीस व मिनी अंगणवाडी कार्यकर्तीच्या विरुद्ध कारणे दाखवा नोटीस जारी करणे, त्यांचा खुलासा प्राप्त करून त्यांच्या विरुद्ध कारवाई करण्याचे अधिकार, नागरी प्रकल्पाच्या बाबतीत बालविकास प्रकल्प अधिकारी, तसेच ग्रामीण आणि आदिवासी प्रकल्पाच्या बाबतीत, बाल विकास प्रकल्प अधिकारी व उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (बालकल्याण) जिल्हा परिषद यांना देण्यात येत आहेत.

तसेच वरील कार्यवाहीच्या विरुद्ध अपिल करण्याची संधी मिळावी यासाठी ग्रामीण व आदिवासी प्रकल्पासाठी संबंधित जिल्ह्याचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद आणि नागरी प्रकल्पासाठी आयुक्त, एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना यांना अपिलीय अधिकारी म्हणून घोषित करण्यात येत आहे.

४. पर्यवेक्षकीय स्तर :-

पर्यवेक्षिका , एकात्मिक बालविकास सेवा योजना यांच्या बीटमधील अंगणवाडी केंद्रात अशा प्रकारे गैरव्यवहार किंवा चूकीची वजने दर्शवून कुपोषणाची श्रेणी बदलण्याचा प्रकार आढळल्यास पर्यवेक्षकीय अधिकारी या नात्याने पर्यवेक्षिका , एकात्मिक बालविकास सेवा योजना यांनाही जबाबदार धरण्यात यावे. एका पर्यवेक्षिकेच्या बीटमध्ये सलग तीन किंवा तीनपेक्षा जास्त अंगणवाडी केंद्रात अशा प्रकारच्या गंभीर उणिवा निदर्शनास आल्यास संबंधित पर्यवेक्षिकेवर बाल विकास प्रकल्प अधिकारी यांनी शिस्तभंगाची कार्यवाही करावी.

कोणत्याही परिस्थितीत जिल्हा प्रशासनापासून ते पर्यवेक्षिका, एकात्मिक बालविकास सेवा योजना पर्यंत आपल्या जिल्ह्याची / प्रकल्पाची/ बीटची कुपोषणाची परिस्थिती कागदोपत्री चांगली दर्शविण्यासाठी आपल्या अधिनस्त असलेल्या कनिष्ठतम अधिकारी/ कर्मचा-यास दबाव आणण्याचे प्रकार कटाक्षाने टाळावेत. अशा बाबी निदर्शनास आल्यास त्याची शासन स्तरावर अत्यंत गंभीर दखल घेण्यात येईल . मुख्य कार्यकारी अधिका-यांनी याबाबत आपल्या जिल्ह्यातील यंत्रणेमार्फत असे प्रकार होणार नाहीत याकडे जाणीवपूर्वक लक्ष द्यावे.

५. कुपोषणाची वस्तुनिष्ठ व सत्यपरिस्थितीची Reporting करणा-या कर्मचारी / अधिकारी यांना जिल्हा प्रशासनाने सत्य / वस्तुस्थिती अहवाल दिल्याबद्दल त्यांचे कौतुकही करावे. या सोबतच ही कुपोषणाची वस्तुस्थिती/ प्रमाण कमी करण्याकडे संबंधितांचे प्रामाणिक प्रयत्न सुध्दा होत आहेत किंवा कसे , हे ही बघावे.

६. आयुक्त , एकात्मिक बालविकास सेवा योजना, विभागीय आयुक्त आणि मिशनच्या पथकाने सुध्दा जिल्ह्याच्या भेटीमध्ये केलेल्या वस्तुस्थिती पाहणीत वरील प्रमाणे जिल्ह्यात स्वयंमूल्यमापनाद्वारे वस्तुस्थितीची पाहणी करून या परिपत्रकाची अंमलबजावणी होत आहे किंवा कसे याबाबत शासनास अवगत करावे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

sd/-

(वै.अ.पारकर)

शासनाचे उपसचिव

प्रति,

मा. राज्यपाल यांचे सचिव, राजभवन, मुंबई
मा. मुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई
मा. उपमुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई
मा. मंत्री / राज्यमंत्री, महिला व बाल विकास यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन
प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२

आयुक्त, महिला व बाल विकास आयुक्तालय, पुणे
ग्रंथपाल, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय ग्रंथालय,
विधान भवन, मुंबई ३३२
सर्व जिल्हाधिकारी
सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
सर्व जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी
सर्व बाल विकास प्रकल्प अधिकारी

प्रधान सचिव, ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय,
मुंबई-३२
प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई ३ ३२
सचिव, आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई ३ ३२
सर्व मंत्रालयीन विभाग.
महालेखापाल, (लेखा व अनुज्ञेयता) (लेखापरिक्षा), महाराष्ट्र
मुंबई / नागपूर
आयुक्त, एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना, रायगड
भवन, नवी मुंबई,
महासंचालक, राजमाता जिजाऊ माता-बाल आरोग्य व पोषण
मिशन, औरंगाबाद
महासंचालक, महिती व जनसंपर्क संचालनालय, मंत्रालय, मुंबई
सर्व विभागीय आयुक्त

अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई
निवासी लेखा परिक्षा अधिकारी मुंबई
सर्व उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी, (बाल
कल्याण),
सहायक संचालक, (वित्त व लेखा) एबाविसेयो,
कोकण भवन, नवी मुंबई
सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी,
वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई
महिला व बाल विकास विभाग, कार्यासन ३ ७
महिला व बाल विकास विभागातील सर्व कार्यासने
निवड नस्ती (कार्यासन ६).